

Səbinə Əliyər qızı CƏFƏRLİ
Bakı Dövlət Universiteti
Bibliografyaşünaslıq kafedrasının dissertantı

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KİTABXANA SİSTEMLƏRİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİ

Xülasə

Məqalədə Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində diyarşünaslıq fəaliyyətindən bəhs edilir. Məqalədə həmçinin diyarşünaslığa dair bibliografik informasiya resurslarının inkişaf istiqamətlərindən danışılıb.

Açar sözlər: *Diyarşünaslıq fəaliyyəti, elektron kataloq, bibliografik informasiya resursları, informasiya texnologiyaları.*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 oktyabr 2008-ci il tarixli 3072 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda deyilir: “Tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin toplanıb saxlanılmasında, nəsildən-nəslə çatdırılmasında və cəmiyyətin intellektual, mənəvi potensialının inkişafında əvəzsiz rol oynayan kitabxanaların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi bu sahədə əsaslı islahatların aparılmasını, fondların müasir informasiya daşıyıcıları ilə zənginləşdirilməsini, dünyanın qabaqcıl kitabxana-informasiya müəssisələrinin təcrübəsindən istifadə edilməsini, elektron məlumat banklarının yaradılmasını, kitabxanaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsini zəruri edir və bütün bunlar mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindəndir” [1].

Dövlət Proqramında qeyd olunduğu kimi, 1990-cı illərin əvvəllərində ölkədə baş verən hadisələr kitabxanaların da fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmiş, kitab nəşri və kitab təchizatı sistemi tamamilə iflic vəziyyətinə düşmüş, onların maddi-texniki bazasının olduqca zəifləməsinə gətirib çıxarmışdır. Bütün bunlar kitabxana sahəsinin tənəzzülünə səbəb olmuşdur. Bunun əsas səbəbi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işğal olunması nəticəsində 9 Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin, 927 kitabxananın tamamilə məhv edilməsi, kitabxanaların yeni nəşrləri almaq üçün vəsaitlə təmin edilməməsi, habelə kitabxana fondlarından məzmunca

əhəmiyyətini itirmiş və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş kitabların çıxarılması olmuşdur.

Sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında 12 mindən çox müxtəlif tipli kitabxananın daxil olduğu geniş kitabxana-informasiya şəbəkəsi mövcuddur. Bu şəbəkəyə yalnız kütləvi kitabxanalar deyil, həm də elmi-texniki, uşaq, gənclər, musiqi məktəblərinin, muzey və digər mədəniyyət və təhsil müəssisələrinin, eləcə də müxtəlif təşkilatların tabeliyində olan kitabxanalar, o cümlədən 6 respublika əhəmiyyətli kitabxana, Bakı şəhərində 84 kitabxana və filialı, 72 şəhər və rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi (MKS) daxildir. Azərbaycanın erməni işğalçıları tərəfindən zəbt olunmuş ərazilərində 927 kitabxana və kitabxana filialını özündə birləşdirən 9 rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi, 4 milyondan artıq kitab fondu məhv edilmişdir” [1].

Hazırda Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin kitabxana şəbəkəsində müxtəlif formada 40 milyon nüsxəyə yaxın informasiya daşıyıcıları və digər ənənəvi sənədlər qorunub saxlanılır [1].

Dövlət Proqramında kitabxanaların qabaqcıl rolu xüsusi ilə qeyd olunur və deyilir ki, kitabxanalar dövlət islahatlarının həyata keçirilməsinə yardımçı olur, elm, təhsil, sosial inkişaf, iqtisadiyyat və mədəniyyət prosesinə fəal təsir göstərir. Bu proqramın həyata keçirilməsinə MKS-lər də xüsusilə önəmli töhfələr verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq haqlı olaraq kitabxanaların işində əsas istiqamətlərdən biri hesab edilir. Kitabxana diyarşünaslığının ənənəvi vəzifələri materialların toplanması və oxucuların öz ölkələrinin tarixi, müasir vəziyyəti və gələcək inkişafı barədə məlumatlandırılması, onlarda doğma diyara qarşı maraq oyatmaq, vətənə məhəbbət və qayğı ilə yanaşmanı tərbiyə etmək, maraqlı insanlarla görüşlərin təşkil edilməsindən və s. ibarətdir. Bir çox kitabxanalar geniş diyarşünaslıq işi aparır ki, bura kitabların təqdimatı, ekskursiyaların, sərgilərin təşkili, muzey fəaliyyəti, “canlı tarixə” aid sənədlərin, xatirələrin, fotosəkillərin, eksponatların oxucuların bilavasitə iştirakı ilə qorunub saxlanması və bir çox digər işlər daxildir [3].

Doğma yerin hərtərəfli öyrənilməsi, diyarşünaslıq materiallarından tədris prosesində istifadə edilməsi, diyarşünaslığın oxucularla həyat arasında qüdrətli vasitəyə çevrilməsi məqsədinin reallaşdırılması, oxuculara öz doğma yurdunun təbiəti, təsərrüfatı və digər sahələri haqqında təsəvvürlərin, vətənpərvərlik hisslərinin aşılınması, təbiətin mühafizəsi və dəyişdirilməsi işini öyrənənlərin fəal qoşulmasının təmin edilməsi, yerli təbiətdə baş verən hadisə və poseslərlə əlaqədar coğrafi proqnozların hazırlanmasıdır.

Diyarşünaslıq doğma yurdun hərtərəfli öyrənilməsi ilə əlaqədar əldə olunmuş bütün məlumatlar, müşahidələr və tədqiqatlara əsasən yerli materialların toplanması və ümumiləşdirilməsi sahəsidir. Diyarşünaslıq ilk növbədə kiçik coğrafi məkan kimi başa düşülür. Bu, o deməkdir ki, həmin kiçik məkan hərtərəfli və kompleks şəkildə öyrənilir. Diyarşünaslıq oxucuların həyatla əlaqəsini həyata keçirmək üçün çox qüdrətli vasitədir.

Diyarşünaslıq materiallarının öyrənilməsi oxucunun öz yurdunun hər qarışını yaxından tanımaqla bərabər, hansısa təbii sərvətdən gələcəkdə perspektivli istifadə və eləcə də yerli istehsal üçün xammal, tikinti üçün yeni mənbələrin – faydalı qazıntıların kəşfində iştirakına səbəb ola bilər. Oxucuların diyarşünaslıq materiallarına yiyələnməsində başlıca məqsəd və vəzifə onlardan hər birinin həm şəxsiyyət kimi formalaşmasında, həm də əmək fəaliyyətində bir çox uğurların əldə olunmasında yarlımçı rol oynamasıdır.

Kitabxanalarda diyarşünaslıq ədəbiyyatının təsnifləşdirilməsi sistemli diyarşünaslıq kataloqunun təşkili üçün tətbiq edilən təsnifat sistemidir. Diyarşünaslıq ədəbiyyatının təsnifləşdirilməsinin əsası diyarşünaslıq biblioqrafiyasında qoyulmuşdur.

Diyarşünaslıq biblioqrafik vəsaitlərində materialların sistemli qruplaşdırılmasında adlar, predmet və digər köməkçi göstəricilərin əlaqəli verilməsi daha səmərəli olmuşdur. Dildəki sözlərin məna sistemi, quruluşu və məzmununa verilən tələblərin formalaşması və konkretləşdirilməsi ardıcılığı məhz diyarşünaslıq göstəricilərində əlverişli olur [2, s.205].

Diyarşünaslıq kataloqu diyarşünaslıq məzmunlu sənədləri əks etdirən kitabxana kataloqudur. Regional kataloqlar qrupuna aid edilir. Bir qayda olaraq, bu kataloq sistemli və toplu kataloqlar kimi tərtib olunur. Dövlət universal elmi kitabxana şəbəkələrində toplu kataloq daha geniş yayılmışdır.

Diyarşünaslıq ədəbiyyat üçün xüsusi təsnifatdan istifadə edilir. Diyarşünaslıq kataloqu yardımçı aparat kimi əlifba-predmet göstəricisi tərtib olunur. Diyarşünaslığın toplu sistemli kataloqu elmi-biblioqrafik mənada soraq-biblioqrafiya aparatının ən qiymətli element hesab olunur.

Bu kataloqda yalnız vətən və xarici ölkə kitab və nəşirləri deyil, eyni zamanda ardı davam edən nəşr, avtoreferat və dissertasiya, albom, kartoqrafik əsər, izonəşr, məqalə, rəy və dərc olunmamış əsərlər əhatə olunur. Digər kataloqlarda əks olunan sənədlər bu kataloqda da təkrar olunur. Xronoloji çərçivə məhdudlaşdırılmır.

Diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq biblioqrafiyası anlayışların müəyyənləşdirilməsində məzmun-ərazi (yəni məzmun-forma) əlamətinin əsas götürülməsidir. Birinci halda ölkə daxilində müəyyən yerlə (rayon, şəhər, vilayət, coğra-

fi bölgə ilə və i.a.), ikinci halda müəyyən ölkə, dövlətlə əlaqədar məzmununa malik ədəbiyyatla bibliografik iş nəzərdə tutulur. Bu cür ədəbiyyat ən müxtəlif məzmununa malik (məsələn, məlum diyarın və ya ölkənin tarixi, xalq təsərrüfatı, elmi, mədəniyyəti) ola bilər və bu nöqtəyi-nəzərdən diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq bibliografiyasını universal hesab etmək olar. Diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq əslində kompleks xarakterli xüsusi bilik sahələridir. Deməli, bunlarla əlaqədar olan bibliografiya da sahəvidir.

Diyar və ya ölkənin məzmunu etibarilə yalnız bir sahəsi – tarixi haqqında ədəbiyyatın bibliografik göstəricisi yaradılırsa, onda həmin diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq bibliografiyasının vəsaiti sırf sahəvi xarakter alır [2, s.205-206].

Tarixi ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq işi ənənəvi olaraq MKS-lərin fəaliyyət istiqamətlərinə aiddir. Ölkənin tarixi-mədəni irsi ümummilli əhəmiyyət kəsb edən sənəd və digər mənbələr ilə məhdudlaşmır. Ölkənin tarixi onun ayrı-ayrı bölgələrinin və vətəndaşlarının tarixindən qaynaqlanaraq formalaşır. Həyatını başa vurmuş hər bir nəsil özünün konkret tarixi dövrlərinin sübut və dəlillərini də özü ilə aparır. Ona görə də bir çox MKS-lər ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq fəaliyyətində özü üçün daha yaxın olan əsasən bu istiqamətləri seçmişdir: a) ədəbi; b) tarixi; c) kulturoloji; ç) etnoqrafik; d) ekoloji [3].

Ölkəşünaslıq mövzularının müəyyən informasiya resursları sistemi formalaşmışdır ki, bu da geniş informasiya təminatının həyata keçirilməsinə imkan verir. MKS-lərin fəaliyyət istiqamətlərindən biri ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq məlumat bazalarının yaradılması, onların daim yenilənməsi və daha da təkmilləşdirilməsidir.

Bu gün dünyada ən aktual məsələlərdən biri bəşər sivilizasiyasının və onu əhatə edən ətraf mühitin sabitliyinin təhlükə qarşısında qalması, iqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə ətraf mühitin mühafizəsinin uzlaşdırılmaması, mövcud ekosistemlərin dağılması təhlükəsinin artmasıdır. Dünya miqyaslı ekoloji problemlər barədə danışarkən yerli miqyaslı problemlərə də diqqət ayırmaq lazımdır. Ölkəmizdə ekoloji mühitin pozulması, meşələrin, otlaqların, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların azalması, bəzi yerlərdə tamamilə sıradan çıxması, şəhərlərimizdə atmosfer havasının, Kür, Araz və digər çayların, Xəzər dənizinin, torpaqların çirklənməsi, bir sıra bitki və heyvan növlərinin bioloji müxtəlifliyinin pozulması və ya azalması ekoloji problemlərin təxirə salınmadan həllinin zəruriliyi ekoloji biliklərə tələbat və marağı gündən-günə artırır. Buna görə də kitabxana işinin ən başlıca və prioritet istiqamətindən biri də əhalinin ekoloji maarifləndirilməsidir [3].

Respublikamızda əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi və ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması məqsədi ilə bir çox MKS-lərdə “Azərbaycan

ekologiyası” adlı sənəd-informasiya toplusu hazırlanmışdır. Buradakı “Ekologiya nədir?”, “Ekoloji problemlər”, “Ekoloji terror”, “Ekoloji maarifçilik”, “Ekoloji alimlərimiz”, “Ekoloji təqvim” adlı qovluqlarda ölkəmizdə həyata keçirilən ekoloji siyasətin əsas istiqamətləri təhlil edilir, ekoloji-coğrafi rayonlaşdırmanın təsviri verilir, Xəzər dənizinin, çayların ekoloji problemləri, atmosferin çirklənməsi, səhrələşmə, torpaqların eroziyası, qlobal istiləşmə, ozon qatının qorunması problemlərinə aid bibliografik məlumatlar toplanmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” kitabxana fondlarının elektronlaşması üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. “Dövlət Proqramının məqsəd və vəzifələri” bölməsində deyilir:

“Dövlət Proqramının əsas məqsədi “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda, habelə digər müvafiq normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalara uyğun olaraq, kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini, ölkədə tarixi-mədəni, ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi sərvətlərin toplanılmasını, mühafizəsini və onlardan istifadə imkanlarının artırılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- “informasiya cəmiyyəti”, “Biliklər cəmiyyəti” Azərbaycan modelinin qurulması prosesinə yardım göstərilməsi;
- elektron informasiya fondlarının formalaşdırılması və virtual kitabxanaların inkişaf etdirilməsi, “Azərbaycan ədəbiyyatının virtual kitabxanası”nın oxucuların istifadəsinə verilməsi;
- elektron kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması işinin təmin edilməsi, onların müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılması;
- əhalinin bütün təbəqələrinə kitabxana-informasiya xidməti səviyyəsinin yüksəldilməsi [1].

Dövlət Proqramının bu müddəaları həm Bakı şəhərinin, həm də respublikamızın ayrı-ayrı regionlarının MKS-lərində informasiya resurslarının elektron kataloq və kartotekalarının yaradılmasına zəmin yaratmışdır. Bir çox region və bölgə kitabxanaların informasiya resurslarının elektron kataloqda işlənməsi oxuculara həmin bölgələrin kitabxanalarının ədəbiyyat fondundan istifadəsinə yardımçı olur. Məsələn, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun İsmayilli və Ağsu rayon MKS-ləri bu sahədə bir çox nailiyyətlər əldə etmişlər. Belə ki, bu kitabxanaların bibliografik informasiya resurslarının

kataloqlaşdırılması nəticəsində son illərdə bu kitabxanaların oxucuları kitabxana xidmətindən istifadəsi daha da artmışdır.

İsmayilli rayon MKS artıq 2013-cü ildən elektron kataloqa keçmişdir. Kitabxana İRBİS-64 avtomatlaşdırılmış elektron kataloqla işləyir və virtual kitabxana vasitəsilə oxuculara xidmət göstərir. Bundan başqa, diyarşünaslığa dair müxtəlif tədbirlər, sərgilər, seminarlar da keçirilir. Bu tədbirlər keçirilməsi diyarşünaslıq ədəbiyyatının təbliğinə və ümumiyyətlə diyarşünaslıq fəaliyyətinin əsasını təşkil edən coğrafiyasının, etnoqrafiyasının, ədəbiyyatının öyrənilməsinə müsbət təsir göstərir.

Bu proqramın bəndlərinə əsasən hazırda müxtəlif region və bölgələrdə diyarşünaslıq üzrə biblioqrafik informasiya resurslarına elektron kataloq və kartotekaların hazırlanması daxildir. Bu da müxtəlif regionların oxuculara həm diyarşünaslıq, həm də elmi baxımdan xidmət üçün şərait yaradır.

MKS-lərin diyarşünaslıq üzrə əsas biblioqrafik informasiya resursları aşağıdakılardır:

- 1) Diyarşünaslığa dair elektron kataloq;
- 2) Diyarşünaslığa dair verilənlər bazası;
- 3) Diyarşünaslığa dair biblioqrafik və sorğu nəşrləri;
- 4) Diyarşünaslığa dair sənədlərin çap variantı.

Biblioqrafik informasiya resurslarının əsası elektron kataloq hesab olunur. Belə ki, burada kitabxana sisteminə daxil olan bütün növ sənədlər öz əksini tapır: kitablar, diyarşünaslığa dair retrospektiv fond, yerli nəşriyyatlarda mütəmadi olaraq dərc olunan məqalələr, o cümlədən xəritələr, videofilmlər, audio-disklər.

Bütün bu sənədlərin elektron kataloqda yerləşdirilməsi nəinki həmin regionun, həmçinin digər regionların oxucularının da həmin MKS-lərin xidmətindən istifadəsinə də şərait yaradır. Deməli, elektron kataloq biblioqrafik informasiya resurslarının əsasını təşkil edir.

Diyarşünaslıq üzrə biblioqrafik informasiya resurslarının elektron sahədə xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: diyarşünaslıq üzrə biblioqrafik informasiyanın forma müxtəlifliyi, diyarşünaslıq üzrə sorğu biblioqrafiya aparatının əvvəlcədən ayrılmış hissələrinin sintezi, kənar elektron diyarşünaslıq üzrə biblioqrafik resursların yaranması.

Beləliklə, MKS-lərdə diyarşünaslığa dair biblioqrafik informasiya resurslarının inkişafına kitabxana fondlarının elektron kataloqa keçməsi, kitabxanaçıların təcrübəli, bacarıqlı və psixoloji cəhətdən bir çox keyfiyyətlərə malik olmaları, oxucuların müxtəlif sahələrə olan tələbatlarına lazımı səviyyədə ödənilməsi çox böyük təsir göstərir. Ona görə də məhz bu istiqamətlərin

MKS-lərdə inkişaf etməsi üçün kitabxana rəhbərlərinin və işçilərinin öhdəsinə böyük məsuliyyət düşür.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası: AKE / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Milli Kitabxanası; red. K.Tahirov; elmi red. A.Xələfov; red. heyəti X.İsmayilov, N.İsmayilov, K.Aslan və b.; haz. üzrə işçi qrupu K.Aslan və b. - Bakı: M.F.Axundzadə adına Milli Kitabxana, 2015, 630 s.*

2. "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: Bakı şəhəri, 6 oktyabr 2008-ci il, № 3072.

http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/15/c_f_15493.htm

3. Əhmədov M., İsmayilov Z., *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının ölkəşünaslıq və diyarşünaslıq fəaliyyəti*

http://files.preslib.az/site/media_WGBri.pdf

4. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslük (3 hissədə)*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001-2003.

5. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət: Monoqrafiya*. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2014, 552 s.

6. İsmayilov N.İ., Hacıyeva Q.S. *Kitabxanada ölkəşünaslıq (diyarşünaslıq) üzrə biblioqrafik fəaliyyət (nəzəri-tarixi, təşkilati-metodik məsələləri)*. - Bakı: Mütərcim, 2004. - 112 s.

7. <http://aghsu.cls.az/>

8. www.ismayilli-mks.webs.com

Sabina Aliyar gizi Jafarli

**ACTIVITIES OF REGIONAL
IN THE CENTRALIZED LIBRARY SYSTEMS**

Resume

The article tells about the activities of regional Centralized Library Systems. The article also focused on development directions of bibliographic information resources of local history

Key words: *Regional activities, Electronic catalog, Bibliographic information resources, Information technology*

Сабина Алияр кызы Джафарли

**КРАЕВЕДЧЕСКОЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СИСТЕМАХ
ЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ БИБЛИОТЕК**

Резюме

В статье говорится об формированиях информационных услуг читателям в системах централизованных библиотек. В статье также рассказывается об влияние распоряжений и государственных программах об библиотек к развитию информационных услугам читателям и автоматизации библиотек в этом регионе.

Ключевые слова: *краеведческое деятельность, электронный каталог, библиографические информационные ресурсы, информационные технологии.*